

УДК 341.3

DOI 10.32755/sjcriminal.2022.01.018

Остапчук Л. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-0515-0000;

Кузьменко Т. В.,

слухач 3-го курсу юридичного факультету, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ВІЙСКОВІ ТА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ЗАКОНОДАВСТВАХ

У статті здійснено аналіз кримінального та міжнародного законодавств у частині правової регламентації інституту воєнних та військових злочинів. Опрацьовано висновки та рекомендації міжнародних організацій з досліджуваного питання. Розглянуто погляди науковців щодо розмежування понять «воєнний» та «військовий» злочини. Здійснено аналіз складів військових кримінальних правопорушень та воєнних злочинів, передбачених міжнародним і національним законодавствами. Виокремлено проблемні питання правового регулювання військових злочинів у міжнародно-правовому й національному аспектах, розроблено положення щодо покращення норм чинного кримінального законодавства України.

Ключові слова: військовий та воєнний злочини, збройний конфлікт, війна, міжнародні нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Питання війни на сьогодні є максимально актуальним для реалій України та світу в цілому. Ситуація з Південною частиною нашої країни, а саме з Кримом, події, що відбуваються на Сході, та агресивно налаштований «сусід» змушують екстрено реагувати на нові загрози й ставати на шлях протидії збройній агресії.

Починаючи з 24 лютого 2022 року Україна перебуває у стані війни. Саме за час цієї війни, у порівнянні з Великою Вітчизняною війною, агресором було вчинено найбільшу кількість протиправних діянь (злочинів) як проти цивільного населення, так і осіб, які боронять територію України від збройної агресії Російської Федерації. Жертвами цієї страшної війни стали діти, жінки, поранені, хворі, загиблі (померлі), військовополонені, цивільні особи, журналісти, які знаходились та знаходяться у районах ведення воєнних дій та на окупованих територіях.

Якщо проаналізувати ті злочини, що були виявлені в Бучі, Гостомелі, Макарові, Бородянці та інших населених пунктах, які були деокуповані, можна з впевненістю сказати, що всі зазначені вище злочинні діяння відбувалися в реальному часі, а саме у 21 ст. цивілізованого суспільства, ознакою якого є чітко прописаний в усіх сферах людського життя постулат про те, що саме людина її життя, честь та гідність є найвищою соціальною цінністю.

Так, за офіційними даними ювенальних прокурорів, станом на 5 червня 2022 р. більше ніж 729 дітей постраждали в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, з них 262 дитини загинуло та понад 467 поранено. Станом на 1 червня 2022 року щонайменше 234 000 дітей були викрадені окупантами з України та вивезені на територію Російської Федерації.

Характерною ознакою цієї війни є повсюдні вияви насильства, а саме: масові вбивства; катування; звалтування (станом на 22 квітня 2022 року зафіксовано 400 звернень); використання голоду серед цивільного населення з метою досягнення воєнних цілей; масові депортації та насильницьке вивезення населення, зокрема дітей, які в подальшому (маючи навіть живих батьків) передаються на усиновлення; осквернення меморіальних комплексів, масових поховань жертв Великої Вітчизняної війни (Бабин Яр); створення надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру (знеструмлення Чорнобильської АЕС; обстріл Запорізької АЕС, ракетний обстріл Південноукраїнської та Хмельницької АЕС), повне руйнування інфраструктури та об'єктів, що не використовуються у військових цілях та є необхідними для виживання цивільного населення; нанесення ударів по школах, дитсадках, університетах (повністю зруйновано 102 заклади освіти, 1 412 закладів зазнали пошкодження); напади на госпітальні зони, медичний персонал, які входять до складу медичних формувань і призначені для виконання винятково медичних функцій (станом на 15 квітня 2022 р. обстріляно 60 машин екстреної медичної допомоги, 6 лікарів загинуло); залишення вибухонебезпечних боєприпасів, поставлених на звід або в інший спосіб підготовлених для враження; посягання на культурні

цінності, а саме об'єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народу (окупанти вивезли всі цінні експонати з Музею краєзнавства та Художнього музею м. Маріуполя) і відіграють важливу роль у духовному житті людей (пошкоджено щонайменше 59 релігійних споруд); повне розграбування населених пунктів; використання забороненої (бактеріологічної та токсичної) зброї, касетних боєприпасів, отруйних речовин.

Беручи до уваги вищезазначені факти, не виникає жодних сумнівів у актуальності досліджуваного питання, оскільки питання правильної кваліфікації вчинених окупантами суспільно небезпечних діянь та своєчасність притягнення їх до кримінальної відповідальності за їх вчинення є нагальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що інститут воєнних та військових злочинів не є новим як для вітчизняного, так і зарубіжного кримінального законодавств. Проблематика та особливості захисту прав людини в період збройних конфліктів стали предметом наукового пошуку вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких можна виокремити: С. А. Єгорова, П. Н. Бірюкова, І. П. Бліщенко, О. В. Зайчук, І. М. Кравченка, Є. В. Мартиненка, М. В. Остроухова, В. Х. Ярмак та ін., однак залишаються неповністю дослідженими питання кваліфікації суспільно небезпечних діянь, вчинених під час збройного конфлікту; питання притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, з урахуванням положень міжнародного законодавства.

Формулювання мети. Метою цієї статті є поповнення наукових знань у сфері правової регламентації інституту військових кримінальних правопорушень та воєнних злочинів у міжнародному і національному законодавствах.

Виклад основного матеріалу. Наша планета за час її існування встигла пережити безліч війн, що несли в собі багато смертей. Одними з найбільш трагічних, на думку істориків, є Перша та Друга світові війни, масштаби вчинених вбивств та інших злочинів щодо як військових, так і цивільних осіб наводять жах на весь світ і донині та вимагають від нас співпрацювати з між-

народними організаціями для вироблення дієвого механізму запобігання будь-якій збройній агресії у світі.

Однією з міжнародних організацій, що стала на захист людини, яка потерпає від воєнної агресії - є Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), яка у своєму статуті прописала, що має намір звільнити майбутнє покоління від жаків війни, яку людство пережило вже два рази.

У сьогоднішніх умовах є цілком вагома загроза внутрішній і зовнішній безпеці держав, їх мирним зв'язкам, розвитку й функціонуванню демократичних принципів. При цьому варто зазначити, що питання національної безпеки тісно пов'язані з міжнародною безпекою. Тому забезпечення міжнародного правопорядку перестало бути завданням винятково міжнародного права, воно стало також завданням національно-правових систем. Чималих зусиль до утримання миру в світі доклала Організація Північноатлантичного договору, яка була створена у 1949 р., цей альянс захищає інтереси та безпеку Північноатлантичного регіону та в співпраці з ООН, після закінчення холодної війни створило РЄАП-платформу для проведення дискусій та взаємопідтримки між країнами-партнерами. Вони дали початок існуванню програмам реальної практичної співпраці країн євроатлантичного регіону.

Головна мета, яку ставлять перед собою більшість міжнародних організацій - це забезпечення безпеки та суверенності країн світу, а також безпеку людства. Якщо звернути увагу на підписані у 1648 році Мюнстерський та Оснабрюцький договори, об'єднані пізніше в історії під спільною назвою «Вестфальський мир» (далі – Договір), то можна виокремити низку основних принципів, що були рецепійовані у більшість міжнародних документів сьогодення, зокрема: принцип взаємного визнання суб'єктами міжнародних відносин суверенного статусу один одного, принцип рівноправності суб'єктів та принцип непорушності їхніх кордонів. Також не менш значущим у цьому Договорі були положення про визнання самостійності та незалежності певної держави, належного ставлення до територіальної цілісності і релігійної самостійності.

Міжнародні організації світового рівня намагаються приймати ефективні та своєчасні заходи щодо запобігання збройним конфліктам у світі, усунення загрози миру, придушення терористичних актів тощо. Прикладом цього може слугувати проведення миротворчих операцій, спеціальних гуманітарних програм (Всесвітня продовольча програма ООН 1965 року), спрямованих на допомогу особам, які стали жертвами війни (біженці) та потерпають від війни та інше. Міжнародною спільнотою та людством взагалі визначено перелік правил, найважливіших принципів, законів, які знайшли своє закріплення у міжнародно-правових актах, при цьому порушення яких є неприпустимим – забороненими.

До таких правил, а точніше нормативних актів, слід віднести Женевські конвенції про захист жертв війни 1929, 1949 рр., Статут Міжнародного воєнного трибуналу (Статут Нюрберзького трибуналу) 1945 р., Римський статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 р. (далі – Римський статут), Конвенція ООН «Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства» від 1968 р., Гаазьку конвенцію «Про захист культурних цінностей під час військових конфліктів» 1954 р., Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р. На окрему увагу заслуговують установчі документи органів міжнародної кримінальної юстиції, зокрема Статути міжнародних та змішаних воєнних і кримінальних трибуналів, Римський статут Міжнародного кримінального суду тощо [2, с. 121].

Якщо взяти до уваги лінгвістичне значення понять «воєнний злочин» та «військове кримінальне правопорушення», можна сказати, що вони майже схожі між собою, співзвучні, але поняття «воєнний злочин» на відміну від «військового кримінального правопорушення» врегульоване нормами суто міжнародного права. Сам термін воєнний злочин з'явився в 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу, в якій було зазначено, що воєнними злочинами слід вважати порушення законів та звичаїв війни, які передбачають вбивства, жорстоке поводження, депортацію цивільного населення на завойованих територіях, мардерство та безглузде руйнування населених пунктів.

Кримінальний кодекс України містить перелік складів суспільно небезпечних діянь, які підпадають під кваліфікацію військових кримінальних правопорушень, зокрема: мародерство (ст. 432 КК України); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України); погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України); незаконне використання символи Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435 КК України).

При цьому аналіз змісту Женевської конвенції 1949 р. також дає нам можливість виокремити низку суспільно небезпечних діянь, які вважаються військовими кримінальними правопорушеннями, а саме: непокоря; невиконання наказу; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків; погроза або насильство щодо начальника; порушення статутних правил взаємин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості; самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; умисне знищення або пошкодження військового майна; необережне знищення або пошкодження військового майна; марнотратство або втрата військового майна; порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами й предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; порушення правил водіння або експлуатації машин; порушення правил польотів або підготовки до них та інших [3, с. 184].

Щодо положень Римського статуту, то наявні всі підстави стверджувати, що обов'язковою ознакою воєнних злочинів на відміну від військових кримінальних правопорушень виступає міжнародний збройний конфлікт або збройний конфлікт, що проходить всередині однієї держави без зовнішнього іноземного втручання.

Взагалі історія військово-кримінального законодавства пройшла досить суттєвий шлях свого становлення та розвитку, починаючи з часів Козаччини. В ті давні часи злочини проти життя були найбільш караними. За вбивство козака людина також втрачала життя та могла бути закопаною разом з жертвою. До військових злочинів належить: дезертирство, програш бою, ухилення від обіймання посади, пияцтво під час походу.

Розвиток військового права зумовлював також зміни в розумінні поняття військового злочину. Першу спробу кодифікації військово-кримінальних норм було здійснено за часів Петра I. У 1716 р. було прийнято та введено в дію три військово-нормативні документи: Статут військовий, Артикул військовий, Військовий статут «Про екзерцицію, про приготування до маршу, про звання й посади полкових чинів». Відповідно до положень Військового артикулу військовими злочинами прийнято було вважати діяння, вчинені у військовий час або під час бою, зокрема, це ухилення від військової служби, дезертирство, порушення правил поведіння з полоненими, злочини проти збереження військового майна, злочини проти порядку підлеглості, військові посадові злочини [7, с. 339]. У дореволюційній теорії військово-кримінального права поняття військового злочину було досить спірним. Військово-кримінальний статут 1839 р. містив вичерпний перелік військових злочинів (ухилення від служби, втеча чи самовільне залишення військової частини), проте на той час не існувало єдиного акта щодо визначення критеріїв військових злочинів. Військовими злочинами вважалися діяння, які можуть бути вчинені лише у військовій сфері або пов'язані з обов'язками військової служби чи дисципліни. Крім того, у Військовому статуті були передбачені окремі загально-військові злочини.

Свого часу ще М. І. Фалєєв визначав військовий злочин як порушення військового правопорядку. Воно полягало саме в порушенні норм Військово-кримінального статуту. Військовий порядок, на думку автора, поширювався не лише на військовослужбовців, а й на громадян, оскільки його порушення шкодило армії, а відповідно, і державі. Ознакою військового злочину вважалося не порушення військового обов'язку, а посягання на

норми військового порядку. Головним об'єктом військових злочинів під час Другої світової війни стало цивільне населення. Особливо масового характеру такі злочини набули в Східній Європі, а на короткий час наприкінці війни – також і на східно-німецьких територіях. Більшість воєнних злочинів під час Другої світової війни вчинила німецька сторона. У повоєнний період неодноразово лунали заяви про те, що окупаційна політика Третього Рейху на території багатьох країн була спланованим геноцидом, який мав на меті фізично винищити місцеве населення. На Нюрнберзькому судовому процесі такі дії Третього Рейху оголосили злочином проти людяності, а конкретні випадки порушення міжнародного права – військовими злочинами.

Переходячи ближче до нашого часу, хочемо зауважити, що пройшовши такий складний шлях, наша країна перейняла майже 80 відсотків з досвіду предків і часів СРСР. Все, що встигло змінитися, це види озброєння і способи вбивства та знищення людей.

Переломним моментом для нашої країни став 2014 рік нашого століття, агресія від східного сусіда змусила нашу державу швидко схаменутися і почати рішуче діяти. За 8 довгих років АТО і ООС ми зрозуміли що вітчизняне кримінальне законодавство не готове до застосування в умовах війни.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна сказати про те, що інститут військових злочинів пройшов складний шлях свого становлення та розвитку, починаючи з часів Козаччини. Основною відмінністю військового кримінального правопорушення та воєнного злочину є час і місце їх вчинення. Щодо першого, то такі види правопорушень вчиняються винятково військовими, військовозобов'язаними і резервістами та можуть бути розслідувані в рамках національної системи правосуддя. Своєю чергою воєнні злочини вчиняються під час війни, збройних конфліктів, можуть бути розслідувані в рамках національної системи правосуддя, а також роботи Міжнародного кримінального суду, та не мають строків давності.

Визначено, що положення міжнародних документів є дуже важливими для всього світу для збереження миру в усьому світі.

Доведено, що на сьогодні присутня певна неузгодженість положень вітчизняного та міжнародного законодавств щодо ін-

ституту воєнних злочинів. Надзвичайно необхідним є питання ратифікації, підписаного Україною 20 січня 2000 р. Римського статуту, що є дуже необхідним для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів.

Список використаних джерел

1. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.
2. Репецкий В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 1. С. 120–125.
3. Щербюк Н. Ю. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів та їх прояви на території України. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014. С. 199–207.
4. Зелинская Н. А. Международное уголовное право в условиях глобализации преступности. *Альманах международного права*. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 1. С. 29–44.
5. Римский Статут международного уголовного суда. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр> (дата звернення: 20.05.2022).
6. Ганна Маляр. Помилки в законі про воєнні злочини: усунути, не можна залишити. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/26/7294904/> (дата звернення: 20.05.2022).
7. Військовий статут Петра І. URL: <https://www.istoriya.in.ua> (дата звернення: 20.05.2022).

Ostapchuk L.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Deputy Head of the Department of Criminal, Criminal-Executive Law and Criminology, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0515-0000;

Kuzmenko T.,

3rd year cadet of Law Faculty
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine

MILITARY AND WAR CRIMES IN DOMESTIC AND INTERNATIONAL LEGISLATION

Criminal and international legislation in terms of legal regulation of military and war crimes is analyzed in the article. Conclusions and recommendations of international organizations on the researched issue are made. The views of scholars on the distinction between the concepts of "military" and "war" crimes are considered. It is proved that there is an important difference between military and war crimes. Thus, war crimes can be committed only in conditions of an armed conflict, in turn, military criminal offenses both during armed conflict and during military service.

Emphasis is placed on further harmonization of domestic legislation and the Rome Statute in order to bring the perpetrators to justice effectively.

It is noted that international treaties and other acts of international law are intended to regulate international disputes between states, but from time to time it is difficult to apply them in reality to ensure that states parties to the conflict in practice. For this purpose, third parties often enter into legal relations, which contribute to the settlement of a conflict between the states and the establishment of a stable domestic foreign policy situation on the territory of each of them.

It is found out that the task of international law in this case is to resolve such conflicts with the help of their organizations and institutions, to establish new "rules of the game" in the international arena. And only in this way, by involving all countries of the world in peaceful cooperation and developing an effective mechanism of cooperation, it is possible to achieve world order and peace. To this end, the scope of various conciliation commissions should be extended, and States parties to the conflict should be encouraged to settle disputes peacefully in order to preserve world resources and human lives, which, as mentioned above, are of the highest social value.

Key words: *military crime, war crime, armed conflict, war, international legal acts.*

References

1. Ukraine (2016), *Constitution of Ukraine*: Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Repetskyi, V. M. (2018), *Concepts and signs of war crimes. Almanac of International Law*, Issue 1, Feniks, Odesa, pp. 120–125.
3. Shcherbiuk, N. Yu. (2014), "International legal regulation of armed conflicts and their manifestations on the territory of Ukraine", *Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University*, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, pp. 199–207.
4. Zelinskaya, N. A. (2009), "International criminal law in the context of globalization of crime", *Almanac of International Law*, Issue 1, Feniks, Odesa, pp. 29–44.
5. *Rome Statute of the International Criminal Court* (1998), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (accessed 20 May 2022).
6. Maliar, H. (2021), *Mistakes in the law on war crimes: to eliminate, it is impossible to leave*, available at: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/26/7294904/> (accessed 20 May 2022).
7. Military statute of Peter I., available at: <https://www.istoriya.in.ua> (accessed 20 May 2022).